

VESA OITTINEN

Kant-suomennosten ongelmat jatkuvat

Immanuel Kant, *Käytännöllisen järjen kritiikki* (Kritik der praktischen Vernunft, 1788).
Suom. Markus Nikkarla. Gaudemus, Helsinki 2016. 240 s.

Kantin ”kolmesta kriittikistä” keskimäinen, *Käytännöllisen järjen kritiikki* (alkuteos 1788), on nyt tullut uutena suomennoksena, tekijänään Markus Nikkarla. Nelisen vuotta siten ilmestyi ensimmäisen – ja useimpien mielestä tärkeimmän – *Puhdan järjen kritiikin* (*PJK*, alkuteos 1781/1787) käännös, jossa Nikkarla oli mukana työryhmän jäsenenä. *Käytännöllisen järjen kritiikki* (*KJK*) on teoksena huomattavasti suppeampi kuin *Puhdan järjen kritiikki*, sivumäärältään vähän yli kolmasosa siitä.

Tätä ei tietenkään pidä tulkita niin, että käytännöllinen järki

olisi teoreettista vähämerkityksisempi; päinvastoin Kant painotti itse aina käytännöllisen järjen ensisijaisuutta teoreettiseen nähden. Tämä onkin filosofian klassikkojen parissa vallitseva asenne – mitäpä iloa olisi olla teoriassa oikeassa, jos asiat omassa elämässä menevät päin seiniä?

KJK on Kantin moraalifilosoofian pääteos *Tapojen metafysiikan perustuksen* (alkuteos 1785) ohella. Jos teoreettinen filosofia vastaa kysymykseen ”mitä voin tietää?”, niin käytännöllinen filosofia puolestaan vastaa kysymykseen ”mitä minun on tehtävä?”. Kantin vastaus jälkimmäiseen ky-

symykseen on yhtä omaperäinen ja selkeä kuin ensimmäiseenkin, eivätkä monet ole halunneet pureksimatta niellä kumpaakaan. Etenkin hänen moraalifilosofiaansa on syytetty formalismista – kuuluisa ”kategorinen imperatiivi” on nähty vaatimukseksi alistaa inhimillinen käyttäytyminen tiukoille dogmeille – ja aistimellisen puolen, tunteiden merkityksen vähätelystä. Kanthan kuuluisasti painotti, että moraalisesti oikea teko ei vielä ole sellainen, joka tehdään myötämielisydestä kanssaihmissä kohtaan, vaan vasta sellainen, joka tehdään velvollisuudesta, moraalilain pakottamana. Kantilainen ihminen siis tekee hyvää pakosta, hampaat irvessä omia taipumuksiaan vastaan taistellen: tämä oli yleinen tulkinta jo filosofin elinaikana, ja esimerkiksi Schiller ironisoi tunnetussa parisäkeessään tekevänsä mieluusti hyviä tekoja, mutta onnettomuudekseen sattuvansa pitämään siitä. Hän ei siis voi olla täysin moraalinen Kantin tarkoittamassa mielessä.

Tämä kaikki on tunnettua, ja itse asiassa ei käsillä olevan klassikon toisen teoksen ilmestyessä olekaan aiheellista vielä kerran referoida sen sisältöä lukijoille. Kantin moraalifilosofiaan tutustutaan (tai pitäisi tutustua) jo filosofian opintojen ensimmäisellä vuosikurssilla. Sen sijaan on syytä katsoa, miten suomentaja on selviytynyt työstään, joka on vaativa paitsi alkuteoksen luonteen vuoksi, myös myös suomenkielisen filosofisen kulttuurin kannalta.

* * *

Ensinnäkin olen hieman yllättynyt, ettei suomentaja Markus Nikkarla missään kohtaa, ei esipuheessa eikä kommentaariosastossa, mainitse J. E. Salomaan aiempaa käännöstä teoksesta. Suomenkos ilmestyi WSOY:n kustantamana 1931 samassa niteessä *Tapojen metafysiikan perustuksen* kanssa yhteisnimellä *Siveysopilliset pääteokset*.

Verrattuna Nikkarlan suomenkokeeseen Salomaan teksti on tietysti sanastoltaan vanhahtavaa. Niinpä Salomaa kääntää Kantin ilmauksen *sittlich*, *Sittlichkeit* ”siveellisyydeksi”, kun taas Nikkarlalla on ”moraali,

moraalisuus”. Valinta on toki perusteltu. Kantilla *sittlich* on käytännössä synonyymi ”moraalisen” kanssa (se onkin suora käännös latinasta: *mos* ”tapa”, *moralis* ”tapoja koskeva”; vastaavasti saksan *die Sitte*, ”tapa”). Suomen sana ”siveellinen”, huolimatta siitä että se olisi varsin käyttökelpoinen juuri tässä yhteydessä, ei ole vakiintunut toivotulla tavalla, vaan sillä viitataan nykyisin – usein ivallisessa mielessä – sukupuolisiveellisyyteen. Hegel erotteli myöhemmin käsitteet *Moralität* ja *Sittlichkeit*, ja jos tämä halutaan tuoda suomessa esiin, ei kai auta muu kuin kaivaa vanha ”siveellisyys” sittenkin uudestaan käyttöön.

Vanhahtavuudestaan huolimatta Salomaan suomenkokeessa on kuitenkin jollain lailla charmantti sävy, ja yllättävästi se on monin paikoin Nikkarlan uutta tekstiä helpopolukuisempaa. Otetaan umpimähkään yksi kappale *KJK*:n elementtiopin ”ensimmäisestä pääkappaleesta”. Nikkarla kääntää näin:

”Jos nyt vertaamme tätä analytiikkaa puhtaan spekulatiivisen järjen kritiikin analyttiseen osaan, niin näemme huomionarvoisen vastakkaisuuden niiden välillä. Peruslauseiden sijasta puhdas aistimellinen *intuitio* (avaruus ja aika) oli aikaisemmassa kritiikissä *a priori* -kognition ensimmäinen *datum*, joka lisäksi teki mahdolliseksi kognition vain aistien kohteista [...]. Tosin spekulatiivinen järki onnistui turvaamaan noumenonin käsitteen mahdollisuuden ja jopa välttämättömyyden ajatella sellaisia sekä pelasti kaikilta vastaväitteiltä esimerkiksi oletuksen vapaudesta negatiivisesti tarkasteltuna todeten tämän sopivan täysin yhteen noiden puhtaan teoreettisen järjen peruslauseiden ja rajoitusten kanssa, vaikka se ei suonutkaan meille mitään määräistä ja laajentavaa tietoa tällaisista kohteista ja pikemminkin vei meiltä kokonaan toiveen sellaisesta”. (91–92.)

Salomaalla katkelma kuuluu seuraavasti:

”Jos nyt vertaamme tähän puhtaan spekulatiivisen järjen kritiikin ana-

lyttistä osaa, niin ilmenee molempien välillä merkittävä vastakohtaisuus. Eivät alkuperusteet, vaan puhdas aistillinen *havainto* (paikka ja aika) oli siellä ensimmäinen annettu, joka teki mahdolliseksi tiedoitsemisen *a priori*, ja teki sen mahdolliseksi vain aistiesineiden suhteen [...]. Mutta spekulatiivinen järki sai aikaan kuitenkin sen, että se turvasi *noumenonien* käsitteen, so. mahdollisuuden, vieläpä välttämättömyyden ajatella niitä; se puolusti kaikkia vastaväitteitä vastaan vapauden olettamasta – negatiivisesti katsottuna – , täydellisesti sopusointuisena puhtaan teoreettisen järjen alkuperusteiden ja rajoitusten kanssa, antamatta kuitenkaan sellaisesta esineestä tietää mitään täsmällistä ja tietoa laajentavaa; se päinvastoin karkoitti kaikki tähän suuntaan menevät toiveet”. (215–216.)

Kantin kieli on tunnetusti raskassuoluista ja paikoitellen jopa toivotto- malta vaikuttavaa teknisten käsitelmäärittelyjen ryteikköä. ”Kant ei ollut mikään saksan kielen tyyliimestari”, joutui jo Friedrich Paulsen toteamaan aikoinaan paljon luetussa ja standarditeoksen asemaan nousseessa elämäkerrassaan. Mutta kuten yllä olevien katkelmien vertailu osoittaa, annetun alkutekstin pohjalta voi silti laatia ymmärrettävyydeltään hyvinkin eritasoisia suomenkokeita. On pakko todeta, että Nikkarlan suomenkos ei ymmärrettävyyden kannalta merkitse juuri parannusta Salomaan käännökseen nähden. Tiettyissä kohdissa ajatuskulku on niin koukeroinen, että lukija epätoivoissaan laskee kirjan kädestään. Varsinkin tällaisissa paikoissa olisi suomentajan ollut hyvä hieman tasoittaa lukijan tietä esimerkiksi jakamalla Kantin usein ylipitkiä periodeja useammaksi lauseeksi. Jossain määrin Nikkarla on näin tehnytkin, mutta nähdäkseni ei riittävästi.

* * *

Käännöksen kankeutta suurempi ongelma ovat kuitenkin suomentajan tekemät terminologiset ratkaisut. Nämä samat ratkaisut esiintyivät pääosin jo 2013 ilmestyneessä

PJK:n suomennoksessa. Ruodin niitä silloin yksityiskohtaisesti tässä lehdessä ilmestyneessä arvioissani (*niin & näin* 1/2014) ja esitin myös perusteltua kritiikkiä monia käännösvalintoja kohtaan. Totesin jo silloin ongelmien johtuvan pääasiassa suomennoista tarkastaneen professori Olli Koistisen suosituksista. Koistinen ”edustaa amerikkalais-anglosaksista analyttisen filosofian traditiota, ja hänen käännös-suosituksensa perustuvat selvästi englanninkieliseen Kant-luentaan”, kirjoitin tuolloin. Valitettavasti tilanne ei ole muuttunut. Nikkarla päinvastoin ilmoittaa nyt suomentajan loppusanoissaan, että Koistinen on hänen Kant-käännöstensä ”*conditio sine qua non*” (240).

En enää toista tuonaikaista kritiikkiäni, vaan tyydyn lyhyeen rekapi-tulaatioon. Nikkarlan/Koistisen perusajatuksena näyttää olevan se, että Kantin filosofian keskeisiä käsitteitä pitää ”tarkentaa” ottamalla käyttöön englannin kielen esikuvan mukaisia suomennosvastineita. Niinpä kun Kant puhuu tajunnasta tai tietoisuudesta (*Bewusstseins*), ei vanha ”tietoisuus” kelpaakaan heille, vaan sen sijaan pitää käyttää englannin kielen *mind*-sanaa vastaavaa termiä ”mieli”. Suomenkielisessä filosofisessa kirjallisuudessa on viime vuosina laajemminkin ollut trendinä puhua ”mielestä” ”tietoisuuden” sijasta, ja asiasta on myös keskusteltu, tosin laihoin tuloksin. Menemättä tässä yksityiskohtiin on syytä vielä kerran todeta, että ”mieli” on filosofisena terminä huono vastine tietoisuudelle jo yksin monimerkityksisyytensä vuoksi. Esimerkiksi semiootikot ja fenomenologit puhuvat ”mielestä” aivan toisessa merkityksessä tarkoittaen sillä *noema* eli intentionaalisen aktin tai ilmaisun mieltä. Kantin kohdalla *Bewusstseins*-sanan suomentaminen ”mieleksi” on sitä paitsi erityisen sopimatonta, koska se jo terminologisella tasolla antaa implisiittisesti ymmärtää, että Kantin tajunnan teoria olisi psykologistista samassa merkityksessä kuin Humella. Tunnetusti nimenomaan Humella *mind* oli sopivan epämääräinen käsite, joka kattoi kaikki

mahdolliset tajunnan- ja subjektiiviset tunnetilat – kun Kant taas ei koskaan väsynyt teroittamasta, että tajunnan aistimellinen sisältö on erotettava sen intellektuaalisesta, spontaanisesta puolesta. Jos uskotaan, että Kantilla olisi ollut samanlainen ”mielen” käsite kuin Humella, jää aivan selittämättömäksi, miksi hän piti välttämättömänä introdusoida sisäisen aistin käsite!

Toinen suoraan englanninkielisistä Kant-käännöksistä napattu ratkaisu on *Anschauung*-sanan suomentaminen ”intuitioksi”, jota Nikkarla/Koistinen haluavat meidän käyttävän vanhemman ”havainnoinnin” sijasta. Kantilla *Anschauung* ilmaisi tiedostuksen aistimellista ja reseptiivistä puolta (puhdas *Anschauung* käsittää vain aistimellisuuden muodon). Englannin kielessä on ollut notorisen vaikeaa löytää sille täsmällistä vastinetta, joskin standardikäännöksissä se yleensä englanninetaan sanalla *intuition*. Monet anglosaksisen maailmankin Kant-tuntijat pitävät tätä huonona ratkaisuna, koska ”intuitiolla” on englannissa, kuten suomessakin, lukuisia muita merkityksiä, muun muassa ’vaistomainen oivaltaminen’. Siitä huolimatta Nikkarla/Koistinen katsovat, että *Anschauung* pitäisi suomentaa ”intuitioksi”, vaikka meillä on tähän tarpeeseen jo aivan hyvä vastine ”havainnointi”. On kieltämättä outoa, että muka käsitteelliseen tarkkuuteen pyrittäessä aletaan käyttää termiä, joka pikemmin lisää epätarkkuutta ja aiheuttaa lukijalle ymmärtämisvaikeuksia.

Ongelmallisia käännösvalintoja ovat edelleen *Sollenin* suomentaminen ”pitämiseksi” (esim. 64), tämäkin moniselitteisyytensä vuoksi (”pitäminen” voidaan ymmärtää vaikkapa ’jostakin tykkäämiseksi’ tai jopa ’jostain kiinni pitämiseksi’ – itse suosittelen *Sollenin* suomenkieliseksi vastineeksi ”velvoitetta”). *Willkür* on nyt ”valintakyky”, mikä ei tuo riittävän hyvin esiin käsitteeseen sisältyvää vapauden momenttia (latinankielinen lähtökohtatermi on *arbitrium*, ’mielivalta’). Saksan *Vorstellung*, joka aiemmin on ongelmitta voitu suomentaa ”mielteeksi”,

onkin Nikkarla/Koistisella nyt yhtäkkiä ”representaatio”. Uudissanalle tuskin löytyy muuta motiivia kuin se, että englanninkielisissä Kant-käännöksissä *Vorstellung* samoin on säännöllisesti *representation*. Suomennoksen käsitteellistä tarkkuutta ei tämä terminvaihdos mitenkään lisää, vaan on täysin tarpeeton.

Ehkä kaikkein hullunkurisin anglismi Nikkarlan/Koistisen Kant-suomennoksessa kuitenkin on tiedostuksen (*Erkenntnis*) suomentaminen ”kognitioksi”. Tässäkin on luonnollisesti matkittu englanninkielisten Kant-editioiden esikuvaa miettimättä lainkaan sanan sopivuutta suomen kieleen. Löytyy sellaisia ilmauksia kuin ”*a priori* -kognition ensimmäinen *datum*” (91; p. o. ”ensimmäinen aprioriselle tiedolle annettu seikka”); ”kognitio objektista” (180; p. o. ”kohteen tiedostaminen”, *Erkenntnis des Objekts*); ”luontoa koskeva kognitio” (64; p. o. ”luontoa koskeva tieto”, *Naturerkenntnis*); ”A:n ollessa asetettu minulla on kognitio siitä, että...” (101; p. o. ”kun A on asetettu, tiedostan että...”); ”josta voi olla määräinen *a priori* -kognitio” (123; p. o. ”voidaan tiedostaa *a priori* määräytyneenä”, *als [...] a priori bestimmt erkannt werden kann*); ”saavuttaakseen kohteista kognition” (145; p. o. ”tiedostaakseen kohteet”). Esimerkkejä voisi listata lisää, mutta on turha väsyttää lukijaa. Kun tiedon tai tiedostamisen sijasta halutaan itsepäisesti puhua ”kognitiosta”, syntyy myös luonnottomia yhdyssanoja, kuten ”järkikognitio” (Kantilla: *Vernunftserkenntnis*, suomeksi sanottaisiin luontevasti ”järjelle perustuva tiedostus” tai ”järkitieto”). Ja kun Kantilla esiintyy ilmaus *Erkenntnisgründe a priori*, on se Nikkarlalla ”*a priori* -kognitioperusteet” (172)! Olisi mukava kuulla, miten tietoteoria, *Erkenntnistheorie* suomennettaisiin Nikkarlan/Koistisen uudessa Kant-luennassa; ehkäpä ”kognitioteoriat”? Puolustukseksi tälle kognitio-sanan ylenmääräiselle ja jopa koomiselle viljelylle ei käy, että Kant erottaa toisistaan tiedon (*Wissen*) ja tiedostuksen (*Erkenntnis*), sillä kummallekin on ihan hyvät suomenkieliset vastineet.

”Kulttuurisesti ja aatehistoriallisesti merkittävien tekstien kääntämisessä pitää ottaa huomioon myös kielellisen ja terminologisen tradition jatkuvuus. Edeltäjien työtä olisi kunnioitettava.”

***

Käännöksestä löytyisi enemmänkin huomautettavaa, mutta toimin nyt kirja-arvostelijana enkä kustantajan oikolukijana, joten jätän enemmän kommentit sikseen, joskin olisi tehnyt mieli vielä kysyä, miksi ”ilmiöistä” (*Erscheinungen*) on nyt tullut ”ilmentymiä” ja ”määrätystä” (*bestimmt*) ”määreinen”. Nämä eivät sentään vaikeuta lisää jo muutenkin vaikean tekstin ymmärtämistä. Sen sijaan olisi ollut tarpeen, että suomennokseen olisi liitetty nykyistä huomattavasti suurempi määrä selityksiä. Nyt niitä on vain neljän sivun verran kirjan lopussa. Jo Salomaa oli omaan *KJK*-suomennokseensa sentään liittännyt 60 kommentoivaa alaviitettä, ja niistä olisi uutta laitosta laadittaessa voinut ammentaa. On erehdys luulla, että lukija ymmärtäisi ilman muuta 230 vuotta sitten ilmestyneen filosofisen teoksen kaikkia viittauksia. Esimerkiksi sivuilla 82–83 puhutaan ”mielenlaadultaan myötätuntoisi[sta] ihmisistä”. Kantin alkutekstissä kohta kuuluu *sympatische Sinnesart bei Menschen*. 1700-luvulla ei ”sympatialla” kuitenkaan vielä tarkoitettu samaa kuin nykyään eli myötätuntoa vaan sitä, että kokee samoja tunteita kuin toinenkin. Tämä kohta olisi vaatinut selityksen nykylukijalle. Vastaavia selityksiä vaatisivat esimerkiksi ne kohdat, joissa Kant

puhuu ”patologiasta” (esim. 181, käytännöllinen järki ”patologisesti ehdollisena”, *pathologisch bedingt*). Niissä on yksinkertaisesti kyse aistien vaikutuksen kohteena olemisesta eli passiivisuudesta, vastakohtana spontaanisuudelle; ”sairauteen” sanan nykymerkityksessä ei viitata.

Hyvältä kääntäjältä edellytetään tietenkin mahdollisimman suurta tarkkuutta alkutekstin termien ja ajatusten välittämisessä, ja lisäksi pyrkimistä parhaaseen mahdolliseen sujuvuuteen – ”luonnolliseen ilmaisuun”, jos tämä epämääräinen muotoilu sallitaan. Mutta sekään ei vielä riitä. Etenkin kulttuurisesti ja aatehistoriallisesti merkittävien tekstien kääntämisessä pitää ottaa huomioon myös kielellisen ja terminologisen tradition jatkuvuus. Toisin sanoen edeltäjien työtä olisi kunnioitettava. Tätä kunnioitusta ei Nikkarlalta ja Koistiselta löydy; paitsi että Salomaan käännökset jätetään tyysin mainitsematta, he eivät myöskään huomioi niitä käännösratkaisuja, joita Kantin ja klassisen saksalaisen tradition parissa työskennelleet muut suomentajat ovat tehneet – tässä mainitsisin ensi sijassa Fichteä ja Hegeliä todella lajakkaasti kääntäneen Ilmari Jauhaisen. Valitettavasti täytyy sanoa, että tämä ei ole vain Kant-suomennosten ongelma, vaan pätee yleensäkin filosofian klassikkojen kääntämiseen maassamme. Näyttää olevan melkein

sääntö, että kutakin klassikkoa suomentavat henkilöt tekevät työtään lähes autistisesti, ottamatta lainkaan huomioon, mitä muut ovat tehneet tai yrittämättä luoda mitään kulttuurista jatkuvuutta. Tulee mieleen kaupunkirakentamisessa nykyisin yleistynyt pyrkimys wau!-arkkitehtuuriin, jossa omat projektit toteutetaan muusta urbaanista kokonaisuudesta välittämättä.

Vaikka wau!-käännöksiä usein perustellaankin pyrkimyksellä tarkkuuteen ja täsmällisyyteen, osoitetaan liika tarkkuus monasti kontraproduktiiviseksi. Hyvänä esimerkkinä voisin mainita Markus Längin Peirce-suomennoksen, josta keskusteltiin tässä lehdessä 15 vuotta sitten (*niin & näin* 1/2002, 1/2003). Längin sinänsä kiitetävänä tarkoituksena oli suomentaa Peirceä mahdollisimman huolellisesti ja alkutekstille uskollisella tavalla. Hän tuli kuitenkin tehneeksi sarjan terminologisia käännösratkaisuja, jotka radikaalisti irrottivat Peircen kaiken muun filosofian ”normaalista” ja jo vakiintuneesta kielenkäytöstä (esimerkiksi ”substanssi” suomennettiin ”itseisainekseksi”). Seurauksena oli, että Längin suomennoksia, niin huolellisia kuin ne ovatkin, ei voi suositella kenellekään, joka haluaa tutustua Peirceen. Aika pitkälti samaa minun täytyy valitettavasti sanoa Nikkarlan Kant-suomennoksista.